

ՆՈՐԱՅՐ ԲՅՈՒԶԱՆԴԱՅՈՒ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ ՈՒՂՂՎԱԾ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶՅԱՆԻՆ՝ ԳՐՎԱԾ 1890-1893 ԹԹ.

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

10 յունուար 1890

Այսօրեան թղթատարաւ յղեցի Ձեզ յանձնարարեալ ծրար մի, յորում կան չորս թերթք Դարդելի բնագրին՝ երեսք 49-80, մի տետրակ Տ. Խորենի թարգմանութեան՝ երեսք 65-104, երկու տետրակք իմ դիտողութեանց՝ երեսք 49-96: Կը մնան յղելի 81-109 երեսք բնագրին, 105-152 երեսք թարգմանութեանն, եւ լրումն իմ դիտողութեանց: Ամենադիւր եղեք կ'աղաչեմ որ չկարացի յղել միանգամայն զբովանդակն, ինչպէս խոստացած էի: 25 օր կորուսի ի պատճառս իմ հիւանդութեան եւ անոր հետեւանք մեծ տկարութեանս: Այժմ կիմս հիւանդ է, եւ սաստիկ կը տագնապիմ:

Վսեմական Տէրդ իւր վերջին մամական փափագած էր գիտնալ թէ ի՛նչ ըսել կ'ուզեմ խնդրելով ի Ձէնք «զերկու գաղղիներէն հատորսն, որոց երկրորդն է Դարդել եւ Հեթում Պատմիչ»: Իմ խնդիրն ի Վսեմութենէդ ետ ընդունել զգաղղիներէն բնագիրն Դարդելի, որ ինչպէս տեղեկացայ, իւրաքանչիւր թերթի ստորեւ նշանակեալ ծանօթութենէն՝ է երկրորդ հատոր մի գաղղիներէն հրատարակութեան զորոյ անունն չգիտեմ. վասն զի Ձեր փոխտուած գաղղիներէն Դարդելին մէջ ոչ մատենին ճակատը կայ եւ ոչ յառաջաբան. (արդեօք Archives de l'Orient Latin հրատարակութիւնն է, որ նշանակեալ է ի Սիսում, երես 586, p.):

Երբ մամակս հասնի ի ձեռս Ձեր Վսեմութեան, մոր տարի մտած պիտի ըլլաք: Ձերմ բարեմաղթութիւններ կը մատուցանեմ Ձեզ՝ ի սրտէ փափագելով, որ միշտ քաջաոողջ եւ հանգիստ կեանք վարէք եւ Աստուած կատարեալ յաջողութիւն պարգեւէ Ձեր ամէն գործոց: Այս առթիւ կը խնդրեմ, որ ընդունիք զհաւաստիս իմ երախտապարտ զգացմանց, որովք մնամ

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Կիմս կ'ողջունէ մեծարանօք զՁեր Վսեմութիւն եւ շնորհաւոր մոր տարի կը մաղթէ Ձեզ:

Ձեզ անձնանուէր

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

7 փետրուար 1890

Երեկի թղթատարաւ կիմս յղեց Ձեզ (յանձնարարեալ) զերկրորդ երկտասնեակ Ձեր Վսեմութեան լուսանկարուց, զորս կը խնդրէ, որ բարեհաճեք ընդունել ի յիշատակ Ձեր այցելութեան ի Ստոքհոլմ:

Վաղիւ պիտի յղեմ Ձեզ ծրար մի յանձնարարեալ, յորում պիտի գտնէք 4 թերթս Դար-

դելի բնագրին (երեսք 81-109), 2 տետրակս Տ. Խորենի թարգմանութեան (երեսք 105-152), եւ զմնացորդս իմ դիտողութեանց (երեսք 1, 2, 23, 24, եւ 97-144): Ծանր գործ յանձնեցիք ինձ, Վսեմական Տէր. ահա մտադիր կատարեցի զայն ըստ իմում չափու, առ ի հաճել զՁեզ:

Կը փափագեմ գիտել նախ, թէ Տ. Խորեն ի՞նչ բնագիր ունեցած է ի ձեռին, զա՞յն տպագիրն զոր ինձ փոխ տուիք, թէ այլ ինչ. զի այնպիսի անմասնութիւններ կան՝ զորս չկարողացայ մեկնել: Երկրորդ, ո՞րք են այն ձեռագիր գաղղիներէն եւ հայերէն ծանոթութիւնք յերեսս 65, 67, 69, 72, 84, 85, 89, 92, 106 գաղղիներէն տպագրին:

Եթէ կարէք շնորհել ինձ զլուսանկար հանգուցեալ Տ. Ք. Պատկանեանի, յոյժ գոհ կ'լլամ:

Կի՞նս կ'ողջունէ մեծարանօք զՎսեմութիւնդ: Ընդ մի՞ն եւ ես մատուցանելով Ձեզ զիմ խորին յարգութիւնս,

մնամ անձնանուէր

Ն. Ն. Բիւզանդացի

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

24 փետրուար 1890

Այս առաւօտ ընկալայ զՁեր նամակն փետրուար 7/19 թուականաւ, եւ կը փութամ պատասխանել:

Ես կը յուսայի ընդունել զձեռագիրն Ասողկան ի հոկտեմբեր ամսեան: Աչացս տկարութեան պատճառաւ միայն ցերեկ ժամանակ զբաղեցայ Դարդելի բաղդատութեամբ. ճրագի լուսով կրնայի ուսումնասիրել զձեռագիրն: Կի՞նս եւ ես դիտատրութիւն ունինք ի յուլիս ամսեան երթալ ի Կ. Պօլիս, առ ի կարգադրել զգործ գաղղիներէն-հայերէն բառարանին, զորոյ եւ ոչ զտպագրութեան ծախսոց կարողացայ ազատել ցարդ. շահ բնաւ չունիմ, եւ այսու ընթացքով կը տուժեմ միայն (սեմեկի վարձք, յապաճովագրութեան ծախք, 25% գրաւանադի զեղչ, եւ այլն): Ի սեպտեմբերի պիտի վերադառնամ ի Ստոքհոլմ: Երեք կամ երեքուկէս ամիս բաւական չէ ինձ ձեռագիրդ ուսումնասիրութեանն համար, որոյ քովանդակութիւնն ծայր ի ծայր մեծ կարեւորութիւն ունի յաչս իմ: Եթէ Վսեմութեանդ հաճոյ է, կը խնդրեմ որ յղէք անյապաղ զձեռագիրն. եթէ յաջողիմ աւարտել զիմ գործն մինչեւ ի սկիզբն յուլիսի, կը դարձնեմ Ձեզ զայն չեւ մեկնեալ ի Ստոքհոլմէ. եթէ անաւարտ մնայ, պահել կու տամ զձեռագիրդ ի Ստոքհոլմի Bibliothèque Royale, ուր չկայ երկիւղ ո՛չ գողութեան, ո՛չ հրդեհի: Վսեմութիւնդ ըսաւ ինձ, թէ ձեռագիրն կրնար մնալ իմ քովս վեց ամիս. եթէ մեկնինք ի Կ. Պօլիս եւ ձեռագիրն աւանդ պահուի ի Bibliothèque Royale, ուր ամիս մնացած պիտի ըլլայ իմ քովս: Մատենադարանի տեսչին կը յայտարարեմ գրով, որ ձեռագրին տէրն Վսեմութիւնդ է. եւ եթէ ինձ դժբախտութիւն մի պատահի, Վսեմութեանդ իրաւունքն է վերաստանալ զձեռագիրն:

Յոյժ շնորհակալ եմ Արարատայ համար, զոր Վսեմութիւնդ կը բարեհաճի խոստանալ ինձ:

Կը տեսնեմ որ Hildebrand խթանի պէտք ունի, կը յիշեցնեմ զիւր խոստումն:

Կի՞նս կ'ողջունէ ամենայն յարգանքով Վսեմութիւնդ: Նոյնպէս եւ ես՝ մատուցանելով Վսեմական Տեառնդ զիմ խորին մեծարանս եւ զջերմ շնորհակալիս ձեռագրին համար,

2009

ԳՈՀԱՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Ա 71

մնամ անձնանուէր

Ն. Ն. Բիւզանդացի

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

15 մարտ 1890

Այսօր ընկալայ զպատուական ձեռագիրդ ողջ ամբողջ, եւ լի եղէ ուրախութեամբ: Անշափ շնորհակալ եմ Ձեզ այս մեծ բարեկամութեանդ համար, զոր երբեք պիտի չմոռանամ: Խօսք մի միայն ըսի Վսեմութեանդ, անմիջապէս հաւանեցաք, եւ ահա կատարեցիք զիմ սրտիս ջերմ փափագն երախտապարտ կացուցանելով զիս յաւիտեան:

Մեծ է յարգ եւ կարեւորութիւն ձեռագրիս, ինչպէս արդէն գուշակած էի շատ մօր բան դուրս պիտի գայ: Ուրախ եղէ՝ տեսնելով, որ իմ Լաստիվերտեցոյ բազում ուղղութիւնք համեմատ եմ սոյն ձեռագրի. կան ուրիշ հատուածներ ալ, զորոց խառնակ ըլլալն միայն գուշակած էի, եւ ձեռագիրս կատարելապէս կը պարզէ: Գիշեր ցերեկ պիտի աշխատիմ՝ ջանալով դարձնել Ձեզ զայն մինչեւ ի սկիզբն յուլիսի. իսկ եթէ բաւական ըլլայ երեքուկէս ամիս եւ ուղեւորիմ ի Կ. Պօլիս առ ժամանակ ինչ, կը սպասեմ լսել զՁեր հրաման:

Կրկնելով իմ սրտագին շնորհակալութիւնս, մնամ Վսեմութեանդ խորին մեծարանօք անձնանուէր

Ն. Ն. Բիւզանդացի

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

6 մայիս 1890

Կարելի՞ է, որ բարեհաճիք հայթայթել ինձ օրինակ մի ի Մ. Խորենացոյ Խորէն Վ. Ստեփանէի, եւ շնորհ ընէք յղել առ իս ի Ստոքհոլմ: Զգինս մատենին եւ թղթատան ծախուց կը հատուցանեմ Վսեմութեանդ առաջին առթիւ: Ներեցէք աշխատութեանս, զոր կը համարձակիմ տալ Ձեզ, զի չգիտեմ, թէ ուր եւ առ ով պետք է դիմել առ ի ստանալ զմատեանդ. եւ եթէ գրեմ ի Տփղիս, չեմ յուսար որ պատասխան ընդունիմ:

Իմ ամէնօրեայ զբաղանքս է ձեռագիրն. բաւական բան բաղդատեցի, բայց մնայ տակաւին բազում ինչ: Խնդրեմ ի Վսեմութեանդ, որ ըսէք ինձ, թէ կը հաճի՞ք թէ ոչ՝ եթէ այլոց ծանօթութիւն տամ զձեռագրեդ եւ հաղորդեմ ինչ-ինչ որ թերեւս փափագին: Ինչպէս կը հաճի Վսեմութիւնդ, այնպէս կը գործեմ:

Իմ Տեղեկութիւնքն յԱստղիկ, եթէ հրատարակեցան առանձինն, կ'աղաչեմ յղեք ինձ քանի մի օրինակս:

Մատուցանելով Վսեմական Տեսոնդ զիմ խորին մեծարանս՝
մնամ անձնանուէր

Ն. Ն. Բիւզանդացի

Վերստին յիշեցուցի Hildebrandի զիւր խոստումն առ Ձեզ. պատասխանեց, թէ կ'աշխատի եւ պիտի գրէ առ Վսեմութիւնդ:

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

1 յունիս 1890

Երեկ ընկալայ ի Maisonneuve գրավաճառէ Պարիսի Recueil des Historiens des Croisades. Documents Arméniens. Tome Premier, կազմեալ, ‘sur l’ordre de M. Deubner, Libraire à St. Pétersbourg’ գրեց ինձ Maisonneuve. «Հրամանն» Ձեր Վսեմութեան է, չեմ տարակուսիր, ու կը փութամ մատուցանել Ձեզ զիմ խորին շնորհակալիս վասն մեծագին ընծայիդ: Պատմական կարեւոր տեղեկութիւնք կան ի մատենիդ, յորոց պիտի օգտիմ մեծապէս, եւ միշտ երախտապարտ պիտի մնամ Վսեմութեանդ:

Կը ցաւիմ միայն, որ այսպիսի բազմաձախ հրատարակութեան վերակացու կարգեալ է Ed. Dulaurier, որոյ հայագիտութիւնն (ինչպէս եւ իր հայրենակցին V. Langloisի) ոչ է կատարեալ: Որովհետեւ այժմ զբաղեալ եմ մի միայն Աբրահամ Երիցու ձեռագրով, ժամանակս չմերեր, որ մանր քննեմ զիւր թարգմանութիւնսն: Դիպուածով հանդիպեցայ հետեւեալ հատուածիդ յՈղբս Դրիգորի Տղայոյ (երես 294, տող 1407-8)

«Եւ ոչ շըրջին շուրջանակին
Ջորըս կոչեն դրուց Սիովնին».

Ի ծանօթութեան կը գրէ Dulaurier: «Il y a dans notre manuscrit բրուց, mot qui me paraît une faute de copiste, et que j’ai cru devoir remplacer par դրուց», եւ այլն: Եւ սակայն բրուց է ուղիղն.

«Ջորըս կոչեն բրուցսիոնին» ,

այսինքն գաղղիերէն procession ըսել կ’ուզէ Դրիգոր Տղոյ:

Երիցս տեսնուեցայ M. Hildebrandի հետ, եւ երեք անգամուն ալ պատասխանեց թէ կ’աշխատի եւ պիտի գրէ Ձեզ: Եթէ ցարդ չլից Վսեմութեանդ զոր ինչ խոստացած է, վախեմ թէ յղելիք չունի: Թերեւս լաւագոյն ըլլայ ուրիշ հմարք մի խորհել, եւ ի սեպտեմբեր ամսեան կը խոստանամ աշխատիլ իմովսանն առ ի կատարել զՁեր փափագ:

Յուսամ թէ ողջ առողջ է Վսեմութիւնդ եւ կը մաղթեմ Ձեզ ի սրտէ զամենայն բարիս: Գրեցի Ձեզ մաւն մարտի 15 եւ մայիսի 6 թուականաւ:

Կրկնելով զիմ եռանդագին շնորհակալութիւնս, մնամ Վսեմութեանդ կատարեալ մեծարանօք

անձնանուէր

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

21 օգոստոս 1890

Ամսոյս 16ին դարձայ ի Ստոքհոլմ յիմ ուղեւորութենէ ի Կ.Պօլիս, եւ յետ առի յԱրքունի Մատենադարանէ քաղաքիս զձեռագիրն Աբրահամ Երիցու՝ զոր ի պահ թողած էի անդէն: Մինչեւ ցարդ համեմատած եմ 7 մատենագրութիւնս, որ են Եւսեբեայ Եկեղեցական, Թ. Մեծփեցոյ Պատմութիւն, Ղեւոնդ Երեցու Պատմութիւն, Ա. Լաստիվերտեցոյ Պատմութիւն, Կիրակոսի Պատմութիւն, Վարդանայ Պատմութիւն, Մ. Խորենացոյ Պատմութիւն:

թիւն: Ազգաթանգեղոսի համեմատութիւնն, որով զբաղեալ եմ այժմ, յուսամ կ'աւարտի յառաջիկայ եօթնեկի: Զեմոքայ Ասորոյ Պատմութիւնն բաւական կը տարբերի ի տպագրէն Ս. Ղազարու. վասն որոյ ամբողջ պիտի ընդօրինակեմ զայն: Նոյնպէս ընդօրինակել կը փափագիմ զԴաշանց թուղթն, զՊատմութիւն Հացիւնեաց խաչին, զՍոկրատայ Եկեղեցականն: Իսկ Միխայէլ Ասորոյ ժամանակագրութեան թարգմանութիւնն օտար է ի հրատարակելոյն յԵրուսաղէմ յամի 1871. կ'երեւի, թէ է նոյն ընդ այնմ զոր Երուսաղէմացիք կը կոչեն «Սովորական օրինակ» եւ կ'ըսեն, թէ «ամօք ինչ յառաջագոյն տպագրեցաւ ի Ս. Աթոռն»։ (Յառաջաբան 1871ի տպագրին, երես Բ, ծան. 1). փնտռեցի ի Կ. Պօլիս զայդ տպագրութիւն, այլ կը ցաւիմ որ չկարողացայ գտանել:

23 օր մնացի ի Կ. Պօլիս (յուլիս 14-օգոստոս 5): Գաղղիերէն-հայերէն բառարանին մնացեալ 1250 օրինակաց վաճառման գործն չյաջողեցաւ, գէթ առ այժմ. յուսացուցին զիս, որ 2-3 ամսէ թերեւս յաջողի: Մեր ազգայնոց վատթար վիճակն մեծ տրտմութիւն պատճառեց ինձ. վհատութիւն, յուսահատութիւն մկարեալ տեսի յերեսս ամենեցուն՝ որոց հետ տեսնուեցայ: Յուլիս 15/27ի երեք Հայոց սպանութիւնն ի Գումգալիուն միջաբեկ ըրաւ զայնոսիկ որոց զգացմունք տակաւին կենդանի եմ դարաւոր գերութեան եւ թշուառութեան հակառակ:

Ունէի կարելոր քննելիս յԱզգային Մատենադարանի Գալատայի, ի Մատենադարանի Անտոնեան Հարց յՕրթաքէօյ եւ ի թանգարանի վերծանութեան. աւաղ որ չունեցայ պարապոյ ժամանակ:

Ամերիկացի բողոքական քարոզիչք ձեռնարկած են հրատարակել ի Կ. Պօլիս զհայերէն Աստուածաշունչն՝ նշանակելով ի ծանօթութիւնս զտարբերութիւնս յեբրայական եւ ի յունական բնագրաց: Այս հրատարակութեան վերակացու կարգեալ է Տ. Աւետիք Կոստանդեան (բողոքական երեց), որ քաջ եբրայագէտ երեցաւ ինձ, եւ իրեն կ'աջակցին Տ. Ա. Մ. Գարագաշեան (Քննական Հայոց Պատմութեան հեղինակն) եւ Տ. Յովհաննէս Հիւնքեարպէլէնտեան քահանայն: Նախ զՆոր Կտակարանն պիտի հրատարակեն, եւ ապա զՀինն: Տեսայ զՄատթէոսի, Մարկոսի եւ Ղուկասու տպագրեալ թերթերն. պատուական գործ է: Ապրին ամերիկացի բողոքականք, որ հայերէն մատենագրութեան այսպիսի կարելոր եւ օգտակար ծառայութիւն մատուցանելոյ համար չեն խնայեր ոսկւոյ: Զունին իրենք Հայերէն Աստուածաշնչի եւ ոչ մի ձեռագիր. այդ ձեռագիրք պահուած են, Վսեմութիւնդ լաւ գիտէ, թէ ուր. եւ ձեռագրացդ տեսարք որչափ կ'օգտին եւ կ'օգտեցնեն զհայ բանասէրս իրեանց ամբարանոցս մթերեալ զանձերէն, Վսեմութիւնդ զայն եւս քաջ գիտէ: Ամօթ, ամօթ մեր վանականաց:

Այլեւայլ անձինք խնդրեցին յինէն զՏեղեկութիւնսն յԱսողիկ, եթէ Վսեմութիւնդ կարէ յղել ինձ այլ եւս քանի մի օրինակս, մեծաւ շնորհակալութեամբ կ'ընդունիմ:

Ի սրտէ մաղթելով քաջ ողջութիւն Վսեմական Տեառնդ, մնամ խորին յարգանաց ողջումիւ Զերդ

Նորայր

**Յոյժ Ազնիւ եւ Սիրելի Բարեկամ
Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց**

5 դեկտեմբեր 1890

Ընկալալ զՁեր մամական օգոստոս 24ի (հ.տ) թուականաւ եւ զերիս օրինակս Տեղեկութեանցն յԱստղիկ: Ընկալալ մոյնալէս զմոյնքեր 14ի մամակո եւ զերկուս օրինակս Դարդելի ժամանակագրութեանն, եւ կը մատուցանեմ Ձեզ զիմ ջերմ շնորհակալիս:

Ուրախ եմ, որ կը վայելեմ զանգին բարեկամութիւն Վսեմութեանդ, որոյ արդիւնք եմ Դարդելի Յառաջաբանին մէջ Ձեր ազնիւ խօսքերն զիմ մուստութեանէս: Բերկրութեամբ տեսալ, որ ընդունած էք գրեթէ զիմ բոլոր ուղղութիւնս եւ դիտողութիւնս: Հարկաւ Վսեմութիւնդ չկարէր ալլազգ յիշել զիմ աշխատութիւն եւ վշտացնել զՏ. Խորէն. բայց այն մամակն՝ զոր գրեցի Ձեզ տարույս փետրուարի ծին, կը մնայ առ Ձեզ, եւ ես գոհ եմ այս չափով: Եթէ Տ. Խորէն պահած է զօրինակ իւր թարգմանութեանն, կրնայ բաղդատել տպագրելոյն հետ, եւ մոռացած չէ անշուշտ զիւր արհամարհական խօսքն՝ թէ «Նորայրի բառարանին հայերէնն ընտիր չէ», ինչպէս վճռած է ի լուսանկարչատան Ապտովլախեան եղբարց, եւ զոր հաղորդեց ինձ բարեկամ ոմն իւր 1883 սեպտեմբեր ծի մամակաւ:

Եթէ Վսեմութիւնդ կը ներէ ինձ, որ տակաւին քանի մի ամիս Աբրահամ Երիցու ձեռագիրն մնայ առ իս, յոյժ յոյժ շնորհակալ կ'ըլլամ: Բիւզանդ, Եսեբեռս, Ագաթանգեղոս շատ աշխատցուցին զիս: Կը փափագիմ ամբողջապէս ընդօրինակել զՊատմութիւն արքայն Ներսէսի, զՋենոբ, զՅոհան Մամիկոնեան եւ զՍոկրատ: Ամէնօրեայ զբաղանքս ձեռագրին ուսումնասիրութիւնն է:

Կը փափագիմ, որ Կորեան Պատմութեան սկզբնատրութիւնն, զոր յղած եմ առ Ձեզ, մնա Ձեր քով: Տ. Կ. Կոստանեան անկատար զաղափար կրնայ առնուլ զիմ աշխատութեանն: Բաւական փոփոխութիւններ մուծած եմ մոյն իսկ ի սկզբնատրութեանն թէ բնագրին Կորեան, եւ թէ ծանօթութեանց: Կը յուսամ, որ օր մի կը յաջողիմ միանգամայն հրատարակել զԵզնիկ եւ զԿորիւն, զԵզնիկ՝ իբր ներկայացուցիչ Առաջին թարգմանչաց Երիցագոյն դասուն, զԿորիւն՝ իբր ներկայացուցիչ կրտսերագոյն դասուն: Յառաջին թարգմանչած իբր ինքնագիր հայերէն մատենագրութիւն ունինք միայն զմատենիկն ընդդէմ Աղանդոց եւ զՄաշտոց վարդապետի Պատմութիւնն. այս երկու փոքրիկ գրուածք մեծ մշակակութիւն ունին հիմնգերորդ դարու գրականութեան համար, եւ կը բաղձամ կատարեալ կերպով ներկայացնել, թէ յորում է Եզնիկայ եւ Կորեան շարագրութեանց տարբերութիւնն, հետեւաբար մէկ կողմէն՝ թարգմանութեանց, որ Եզնիկայ կարգին կը պատկանին, միւս կողմէն՝ թարգմանութեանց, որ Կորեան կարգին կը պատկանին (Ագաթանգեղոս, Բիւզանդ, Մակարապետցոց գիրք, այլովքն հանդերձ):

Գեղեցիկ է Ձեր խորհուրդն հայերէն գիրս հրատարակելոյ ի Ստոքհոլմ: Վաղուց ըմբռնած էի եւ ես, որ մեր հին մատենագրութիւնք անթերի եւ անփոփոխ չկարեն հրատարակիլ ոչ միայն ի Թուրքիա, այլ եւ մոյն իսկ ի Ռուսաստան: Բայց ես յատեւտրական գործառնութեանց բնաւ չեմ հասկանար, Վսեմական Տէր. եթէ այլ ոմն հաստատել տպարան ի Ստոքհոլմ, որ դիւրաւ կրնայ յաջողիլ փորձառու մարդոյ, եւ կրնամ ստանձնել զգործ տպագրութեանն:

Կը խնդրեմ ի Վսեմութեանդ յղել ինձ օրինակ մի Հ. Ալիշանի Այրարատ մատենէն, զոր անչափ շնորհակալութեամբ պիտի ընդունիմ: Կը խնդրեմ մոյնալէս որ բարեհաճիք փոխ տալ ինձ զԷմիլեան Մ. Կաղանկատուացի եւ զՊատկանեան Մխիթար Այրիվանցի, յետ

բաղդատելոյ կը վերադարձնեմ առ Ձեզ: Կը համարձակիմ խնդրել նաեւ օրինակ մի ի Տ. Գ. Խալաթեանի Քննադատութենէն Խորէն վարդապետի աշխարհաբար Մ. Խորենացւոյն: Վսեմութիւնդ կը ճանաչէ անշուշտ ի համբաւոյ զհայասէր եւ զհայագէտ իտալացիին Էմիլ Տէզա /Emilio Teza/, ուսուցչապետ ի Համալսարանին Պատաւիոցն, յղեցի Ձեզ աչսօր յանձնարարեալ զիւր տետրակն Cose Armene յորում բարեհաճած է խօսել նաեւ զիմ գրաւոր վաստակոց:

Յայտնելով Վսեմութեանդ զիմ ջերմ խնդակցութիւն ողջամբ երթողարձիդ լէջմիածնէ, եւ կրկնելով զիմ խորին շնորհակալիս Ձեր ամենայն բարութեանց համար, մնամ կատարեալ մեծարանօք անձնանուէր

Ն. Բիւանդացի

Կիմս յարգութեամբ մեծաւ կ'ողջունէ Վսեմութիւնդ

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

12 փետրուար 1891

Ի 22 դեկտեմբերի անցեալ տարւոյ ընկալալ զԱյրարատն Հ. Ղ. Ալիշանի, գննադատութիւն Տ. Գ. Խալաթեանի Խորենացւոյ աշխարհաբար թարգմանութեան, զՄ. Կաղանկատուացի (տպ. Էմիլեան), եւ զՄիս. Այրիւանեցի (տպ. Պատկանեան), զորս խնդրած էի ի Ձէնց իմ դեկտեմբեր 5ի մամական: Ներողամիտ եղեք կ'աղաչեմ եթէ յապաղեցի մատուցանել Ձեզ զիմ անչափ շնորհակալիս. կը սպասէի Ձեր պատասխանուն, զոր չընկալալ մինչեւ ցայսօր: ԶԱյրիւանեցի պիտի դարձընեմ առ Ձեզ ընդ ձեռագրին Աբրահամ Երեցուն, բայց կը խնդրեմ, որ շնորհէք ինձ ժամանակ մի եւս պահել զԿաղանկատուացի, մինչեւ պարապով աւարտեմ զիմ բաղդատութիւնն:

Կը փափագէի լսել ի Վսեմութենէդ, թէ ինչ յաջողութիւն ունեցաւ զաղդիւրէն-հայերէն բառարանին տարածման գործն, զորմէ պիտի խօսէիք ի Տփղիս, ինչպէս ծանուցիք Ձեր անցեալ տարւոյ օգոստոս 24ի մամական: Նոյնպէս նախնեաց Մատենագրութեանց հրատարակութիւնն ի Ստոքհոլմ, զորմէ փափագ յայտնած էիք նոյն մամական, կը հրապուրե՞ցարդ եւս զՁեզ, թէ լեւ կեցաք ի խորհրդոյդ:

Բաւական մեծ մտատանջութեան մէջ եմ, զի 1892ի սեպտեմբերի 30ին կը լրանայ մեր Արուեստանոցին վարձակալութեան դաշնագիրն, եւ ես տակաւին կ'անգիտանամ, թէ ինչ պիտի ըլլայ ապագայն: Ունիմ անհուն ցանկութիւն աշխատելոյ, բայց ինչպէս եւ ուր' ահա անստուգութիւն, որ զիս կը տագնապէ: Անյոյս եմ ի Կ. Պօլսի Հայ մեծատանց, զի նոքա բնաւ սէր չունին Ազգային Հին մատենագրութեան, եւ թէ ո՞ր աստիճանի օգնութիւն տուին ինձ զաղդիւրէն-հայերէն բառարանի բազմաձախ հրատարակութեան համար՝ բաժանորդաց ցանկն կը վկայէ: Էջմիածին երթալու բաղձանքս շատ մեծ է. բայց ինչ ընդունելութիւն պիտի գտնեմ յայնպիսի միջավայրի՝ ուր ոչ ոք կը զբաղի Հին Հայերէնի. դոքա բոլորովին կրօնական մարդիկ են, Աւետարանէ եւ Լուսաւորչէ դուրս ուրիշ բան չեն ճանաչեր, եւ կարծեմ իբրեւ անելագործ ոք կը նկատեն զիս՝ որ վեր ի վայր իմ գրութեանց մէջ Նախնիք կը յեղեղեմ: Ուրիշ կողմանէ՝ յոյժ վշտացած եմ, որ 1888 յունուար 11ի թուականաւ առ

Տ. Մակար կաթողիկոս գրած մամակիս պատասխան ընդունելոյ արժանի չեղայ եւ այն 3 օրինակ բառարանին համար, զոր նոյն թուականաւ նուիրեցի առ կաթողիկոսն, առ Էջմիածնի Միաբանութիւնն, առ Գեորգեան Շեմարանն, ոչ միայն շնորհակալութեան խօսք մի չգրեցին, այլ եւ ոչ լոկ **accusé de réception** Էջմիածնի Միաբանութիւնն եթէ փոքր ինչ յարգանք եւ սէր տածէր առ իս անարգս յանարգաց, փոխանակ 138 փրանկի նուիրիս՝ կրնար նուիրել ինձ զԱ. Դարիժեցի, զՄիս. Գոշի Դատաստանագիրս, զՍիմէոն Ապարանեցի եւ զԱբրահամ Կրետացի՝ անվայել համարելով պահանջել յինէն քանի մի ռուբլի մինչեւ ցլետին կոպէկն: Թնորհակալ եմ, որ 1888է ի վեր կը յղեն ինձ զՄարարատ, անսպառ բովք հոգեւորական խրատներու եւ քարոզներու:

Վսեմութիւնդ հարցուց ինձ իւր 1889ի նոյեմբեր 11/29ի մամական, թէ արդեօք Տ. Աբգար Յովհաննիսեանէ մամակ կամ լուր ունի՞մ. «շատ ծոյլ է գրելու», ըսիք: Այս պատուական անձս, առանց բնաւ իմ կողմանէ աղաչանաց, ինքնաբերաբար խոստացաւ նուէր յղել ինձ զՓորձ որչափ որ հրատարակեալ է, զԱրձագանգ որչափ որ հրատարակեալ է եւ պիտի հրատարակի, Տփղիս տպագրեալ հայերէն գրքեր՝ ինչ եւ որչափ որ բաղձամ. յայտարարեց թէ Արձագանգի մէջ «պատիւ կը համարի իրեն» հրատարակել զիմ յօդուածս՝ իւրաքանչիւրին համար դրամ հատուցանելով. - խնդրեց որ յատուկ յօդուած մի գրեմ Արեւելագիտաց ի Ստոքհոլմ գումարեալ ժողովոյն վերայ եւ յղեմ առ ինքն ի Տփղիս. - առանձնաբար ալ ըսեր է կնոջս. «Տիկին, պիտի տեսնէք, ամէն շաբաթ ծրար ծրար գիրք եւ լրագիր պիտի ընդունի յինէն ձեր ամուսինն, ձանձրանալու ժամանակ պիտի չունենայ»: Ըստ իմ չափաւորութեան՝ նուիրեցի իրեն զՔննասիրի Ա. Պրակն, զՔննադատութիւն Նօտր-Տամի. հարցուցի թէ ունէ՞ր զՀայկական Բառաքնութիւն. «Ոչ», պատասխանեց, եւ օրինակ մի ալ անկէ տուի. (յետոյ թղթոցս մէջ նշանակեալ տեսայ որ վաղուց նուիրեր եմ իրեն օրինակ մի Բառաքնութիւն յամիւն 1881) -տուաւ ինձ 50 ռուբլի, եւ ընկալաւ 95 քրունա, եւ ըսաւ. «Եթէ լումայափոխէն անելի ընդունիք՝ անելին ինձ՝ եթէ պակաս ընդունիք՝ կը յղեմ զՁեր պակասն». (երկու օր վերջը՝ լումայափոխէն առի միայն 91քրունա 50էօնէ.) - փութացի կատարել զիւր խնդիրն՝ գրելով յօդուած զժողովոյն եւ յղեցի յանձնարարեալ մամական յ'13 սեպտեմբերի 1889ի, աղաչելով որ 3^{1/2} քրունայի չնչին գումարին կարեւորութիւն չտայ, ծանուցանելով միանգամայն որ սեպտեմբերի 10ին մամակ մի եւս գրած էի իւր հասցէին **poste restante** ի Պետրքուրգ. (այս մամակս առ իս վերադարձաւ ի Պետրքուրգէ սոյն ամսոյս 2ին, **non réclamée**): Սեպտեմբեր 13ի մամակիս հետ յղեցի ի Տփղիս յանձնարարեալ մաւե ծրար մի Ստոքհոլմի երկու լրագրերու, յորս կային յօդուածք զժողովոյն, եւ զամենայն **Bulletin**-ս նոյն ժողովոյն՝ թիւ 1-10, եւ զԲ. Պրակ Քննասիրի: Մինչեւ այսօր ոչ թուղթ եւ ոչ թղթիկ, ոչ մի բառ եւ ոչ կէս բառի չգրեց ինձ Տ. Ա. Յովհաննիսեան. ոչինչ, ոչինչ: Փոյթ չէ. բայց ինչու՞ ուզեց շլացնել զիս մեծամեծ խոստումներով, եթէ կատարելոյ միտք չունէր:

Վսեմութիւնդ կը խնդրեմ ներէ շատխօսութեանս. Բայց իբրեւ առ յոյժ ազնիւ եւ սիրելի բարեկամ ուզեցի թափել զփղձուկ սրտիս՝ պատմելով յԷջմիածնէ եւ ի Տ. Ա. Յովհաննիսեանէ գտած ընդունելութիւնս:

Մաղթելով Ձեզ քաջողջութիւն, մնամ խորին մեծարանօք Վսեմութեանդ անձնանուէր

2009

ԳՈՀԱՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Ա 77

Նորայր

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

20 փետրուար 1891

Այս առաւօտ ընկալայ զՁեր փետրուար 4ի թուղթն եւ կը փութամ պատասխանել: Կը յուսամ որ զայդ թուղթ գրելէ օր մի ետքը ընդունեցաք զիմ փետրուար 12ի մամակս, որ ըստ կարգի պիտի հասնէր ի Ձեր ձեռս ի 4/16 ամսոյս: Կը կրկնեմ ըսել սոյն գրութեամբս որ Վսեմութեանդ յղած չորս գրքերն առ իս հասան ողջ ամբողջ ի 22 դեկտեմբերի անցեալ տարւոյ, եւ վերստին կը մատուցանեմ զիմ խոր շնորհակալիս:

Կիմս եւ ես յոյժ ցաւեցանք լսելով որ հիւանդացեր էք. յամենայն սրտէ կը փափագիմ Ձեզ քաջառողջ եւ երկար կեանք: Բովանդակ Հայ Ազգիս մէջ չկայ որ ամենեւին՝ որոյ բարօրութիւնն եւ արեւշատութիւնն այնչափ պատուական եւ ցանկալի ըլլայ ինձ որչափ Վսեմութեանդ բարօրութիւնն եւ արեւշատութիւնն. սրտանց կ'ըսեմ զայս, կը խնդրեմ որ Դուք եւս սրտանց հաւատաք:

Մաղթելով ի Տեառնէ որ պարգեւէ Ձեզ անընդհատ զերկնաւոր եւ զմարմնաւոր բարիս, մնամ խորին մեծարանօք Վսեմական Տեառնդ անձնանուէր

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Կիմս կը մատուցանէ Վսեմութեանդ զիր յարգական ողջոյն եւ զսրտագին մաղթանս:

Վսեմական Տէր Կարապետ Եզեանց

28 ապրիլ 1891

Ի 25 ամսոյս ընկալայ զՁեր պատուական թուղթն ապրիլ 9ի թուականաւ (հ.տ.), եւ զգիրսն Հ. Բարսեղ Սարգիսեանի «Ազաթանգեղոս եւ իւր բազմադարեան զաղտնիքն», որոյ համար հետամուտ է հեղինակն Իզմիրեան մրցանակի: Վսեմութիւնդ մեծ պատիւ կ'ընէ ինձ թողլով յիմ դատաստան որ վնիռ հատանեմ թէ արժանի՞ է մատենան մրցանակի, թէ ոչ: Թէպէտ եւ կը փափագէի ոչ գործ ունենալ Իզմիրեան մրցանակի Յանձնաժողովոյն հետ եւ ոչ զբաղիլ Վեներկոյ մի Միփթարեանի աշխատասիրութեամբ, սակայն առ անչափ սէր եւ յարգութիւն զոր ունիմ առ Վսեմութիւնդ, յոժարակամ յանձն կ'ստանում զառաջարկութիւնդ եւ պիտի ըսեմ զիմ կարծիս անաչառ բայց եւ առանց կողմնակալութեան:

Այսօր ավարտեցի զառաջին ընթերցումն մատենիդ, եւ նշանակեցի բազում ինչ. թէպէտ եւ կան ի միմ ոչ սակաւ սխալ տեսութիւնք եւ մեծամեծ տգիտութիւնք, բայց պատուական գործ է եւ արժանի մրցանակի: Յետ երկրորդ ընթերցման պիտի սկսիմ ի զիր առնուլ զիմ Քննադատութիւն. եւ որովհետեւ ես ինքնին ի բազում ամաց պարապեալ եմ Կորեան, Ազաթանգեղի եւ Փ. Բիւզանդաց գործերով, եւ ուրեք ուրեք կը համաձայնի Սարգիսեան իմ կարծեաց, եւ այլոր կը խոտորի, կը փափագիմ կատարելապէս զիմ կարծիս ի

հանդէս ածել եւ մի առ մի ցուցանել զհր սխալներն, եւ այս բառական ժամանակի կը կարօտի (ամիս մի կամ ամիս ու կէս): Լաւագոյն կը թուի ինձ հաղորդել համառօտիւ զիմ դատաստանն առ Յանձնաժողովն (եթէ դիմեն առ իս) եւ հռչակել զՍարգիսեանի գործն արժանի մրցանակի, եւ զիմ ընդարձակ Քննադատութիւն ուղղել առ Վսեմութիւնդ՝ խնդրելով, որ բարեհաճիք հրատարակել զայն ի Պետրքորդ առանձին տետրակաւ:

Վսեմութիւնդ կը համարձակեցնէ զիս խնդրել զայն մատենաներն՝ որոց կարեմ պէտք ունենայ: Ի Ստորհոլմի Արքունի մատենադարանին կը պակասին բազում գրեանք որ կարելոր եմ իմ ուսումնասիրութեանց: Ահա կը նշանակեմ որչափ որ կը յիշեմ առ այժմ, եւ ինչ որ յղէ Վսեմութիւնդ՝ անհուն երախտագիտութեամբ կ'ընդունիմ:

Կարապետ Թովմայեան, **Agathange et la doctrine de l'Église Arménienne au Vème siècle, Lausanne, 1876.**

Paul de Lagarde, *Agathangelos und die Akten Gregors von Armenien, Göttingen, 1887.*

Նորին **Analecta Syriaca.**

Alfred von Gutschmid, Agathangelos, Leipzig, 1877.

Emine, Recherches sur le Paganisme arménien.

Maspero, 'Hist. ancienne de l'Orient', Paris, 1886.

Pitra, Anallecta Sacra Spicilegio Solesmenci.

Barbier de Meynard, Dict. géogr. et hist. de la Perse, Paris, 1861.

Ed. Dulaurier, Recherches sur la Chronologie arménienne, Paris, 1859.

J. P. Martin, Anallecta Sacra Patrum Antericqnorum.

Բրուէի գաղղիերէն թարգմանութիւնք մեր նախնեաց մատենագրութեանց.

Եղիշէի Պատերազմն Վարդանանց, հրատ. Տ. Խորենի ի Թեոդոսիա.

Միխայէլ Աստրոյ առաջին տպագրութիւնն Երուսաղեմի (ո՛չ այն որ հրատարակեալ է յԵրուսաղեմ յամի 1871 եւ յորում կայ կենդանագիր Սեթ Յ. Աբգարեանի).

V. Langlois, *Collections des historiens anciens et modernes de l'Arménie*, 2 vol. (այս կայ ի Ստորհոլմի Մատենադարանին, բայց կը փափագէի առ ձեռն ունենալ).

J. Saint-Martin, *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, 2 vol.

Payne Smith, *Thesaurus Syriacus*, Oxford.

Վսեմութիւնդ երբ պատեմ առիթ ունենայ ստանալ զմին կամ զմիւսն յայս գրոց, մեծ եւ ամենամեծ շնորհ կ'ընէ յղելով առ իս: Առ այժմ կը խնդրեմ միայն զԵղիշէ (տպ. Տ. Խորենի) եւ զՄիխայէլ Աստրի, զի կարելոր եմ ինձ Աբրահամ Երիցու ձեռագրին բաղդատութեան համար. Միխայէլի պիտի աւարտի իմ ուսումնասիրութիւնն, եւ պիտի վերադարձնեմ զձեռագիրն առ Ձեզ:

Վսեմութիւնդ յոժար էր հայթհայթել զծախս հրատարակելի հայերէն գրոց ի Ստորհոլմ: Ես ունիմ պատրաստ զԿորիւն, զԱգաթանգել, զԲիւզանդ, զԳ. Փարպեցի. այս գրոց հրատարակութեան համար կազմած եմ փոքրիկ դրամագլուխ մի կնոջս նպաստիւ. եթէ Վսեմութիւնդ բարեհաճի այժմէն յղել զոր եւ է գումար, կը յաւելում ի դրամագլուխդ, սպասելով մինչեւ ցայն օր՝ յորում կամ ի Ստորհոլմ կամ այլոր յաջողիմ հրատարակել:

Մեր ապագայի մասին կը գրեմ առ Ձեզ ուրիշ անգամ:

Խնդիր մի եւս ունիմ: Կը փափագիմ որ Վսեմութիւնդ երբ նամակ գրէ ինձ, ծանուցանէ զթուական իմ վերջին նամակիս: Անուղղակի իմացայ ի գրելոցդ որ ընդունած էք զիմ փետրուար 12ի նամակն. բայց ոչ ինչ կ'ըսէք իմ փետրուար 20ի նամակի մասին, զոր գրեցի ի պատասխանի Ձեր փետրուար 4ի գրութեան:

Մատուցանելով Վսեմութեանդ զյարգական ողջոյնս ամուսնոյս, մնամ խորին մեծաբանօք եւ միշտ պատրաստ ի Ձեր ծառայութիւն

Նորայր Ն. Բյուզանդացի

Մեծարգոյ եւ Սիրելի Բարեկամ

Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց

31 մայիս 1891

Ընկալայ զգիր Իզմիրեան Մրցանակի Յանձնաժողովոյն, զոր Վսեմութիւնդ յղեց առ իս. նոյնպէս զԵղիշէ (տպագրութիւն Տ. Խորենի), որոյ համար կը մատուցանեմ ջերմ շնորհակալիս. Նոյնպէս զՁեր վերջին գիրն մայիս 14 ի թուականաւ (հ. տ.):

Երեկ յղեցի ի Կ. Պօլիս առ յանձնաժողովն մրցանակին զիմ դատաստան զԱզաթանգեղոսէն Հ. Սարգիսեանի, խնդրելով որ հրատարակեն: Կարծեմ թէ Արեւելք լրագրի կու տան ի հրատարակութիւն. եթէ Վսեմութիւնդ չընդունիր զԱրեւելք, կը յղեմ Ձեզ օրինակ մի: Երկրորդ ընթերցմամբ փոխուեցաւ իմ առաջին դատումս. թերութիւնք եւ սխալք շատ աւելի են ի Քննադատութեանդ քան թէ ուղիղ տեսութիւնք: Գրեցի որ եթէ պատշաճ կը դատին՝ տան մնա, ոչ ի վարձատրութիւն Ազաթանգեղոսի, այլ լոկ ի քաջալերութիւն 250 փրանկ: Թէպէտեմ իմ կարծեօք Վեներաբոյ Մխիթարեանք պետք չէ դրամական քաջալերութեան եւ վարձատրութեան փափագին. մոքա հարուստ են. աշխարհական աղքատ գրագէտներու իրաւունքն է Իզմիրեան մրցանակն, եւ ըստ իս՝ արժանի է ամենայն առատաձեռնութեամբ վարձատրել զնոսա, ներողամիտ լինելով իրեանց սխալանաց: Իսկ Վեներաբոյ Մխիթարեանի սխալանաց եւ չկարեմ ներողամիտ լինել, եւ կարծեմ ամենայն ոք իրաւունք կու տայ ինձ:

Ընդ հուպ պիտի սկսիմ պատրաստել զիմ Տեսութիւնն զԱզաթանգեղէ եւ զՔննադատութենէն Հ. Սարգիսեանի, բայց չեմ կարծեր որ ամիսուկէս ժամանակի մէջ աւարտի:

Եթէ Աբրահամ Երիցու ձեռագրի ուսումնասիրութիւնս կատարի, կը ձեռնարկեմ ի պատրաստութիւն Ղ. Փարպեցոյ Պատմութեան եւ Թղթոյն, որք արդէն վաղուց իմ քննութեանց միտք եղած են, եւ միանգամայն կը լցուի թէ՛ Վսեմութեանդ փափագն եւ թէ՛ իմ՝ մոր հրատարակութիւն մի ընծայելով Փարպեցոյ կրկին մատենագրութեանց:

Իմ փետրուար 12ի նամակովս շնորհակալութիւն յայտնեցի Վսեմութեանդ Հ. Ղ. Ալիշանի Այրարատայ եւ Տ. Գ. Խալաթեանի Քննադատութեանն համար, ինչպէս նաեւ Կաղանկատուացոյ եւ Այրիվանցոյ համար, զորս հաճեցաք փոխ տալ ինձ: Գրեցի նաեւ տրտմութեամբ զԷջմիածնէ եւ զՏ. Աբգար Յովհաննիսեանէ: Իսկ փետրուար 20 ի նամակս գրեցի այն օրն յորում ընկալայ զՁեր փետրուար 4ի թուղթն:

Մրցանակի Յանձնաժողովն կը խնդրէ յիմէն որ յետ դարձընեմ առ նոսա զՀ. Սարգիսեանի գիրքն: Բայց այս կարելի չէ, վասն զի առանց այնորիկ չկարեմ գրել զՏեսութիւնս: Յանձնաժողովն 2 օրինակ կ'ընդունի յիրաքանչիւր մատենէ՝ որ հետամուտ է մրցանակի. չէ՞ք կարծեր որ քննդատին իրաւունքն է առ իւր պահել զքննադատեալ մատենան:

Կիմս կը մատուցանէ Վսեմութեանդ զիւր մեծարանաց ողջոյն. եւ ես կը մնամ յարգանք միշտ պատրաստ ի Ձեր ծառայութիւն:

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Մեծարգոյ եւ Սիրելի Բարեկամ

Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց,

7 յուլիս 1891

Ընկալայ զՁեր թուղթն յունիս 10ի թուականաւ (հ. տ.):

Կը խնդրեմ ի Վսեմութենէդ պահել տակաւին առ իս զձեռագիրն Արքաճառ Երիցոյ: Առանց Սարգիսեանի Ազաթանգեղոսին պիտի կարողանայի վերադարձնել Ձեզ զայն ի կատարած ամսոյս: Յունիսի 5էն ի վեր զբաղեալ եմ պատրաստելով զընդարձակ Տեսութիւնն զորմէ գրեցի Ձեզ արդէն. մեծ աշխատութիւն ձեռնարկած եմ, եւ կը յուսամ որ գոհ պիտի ըլլաք, երբ ընթեռնուք զիմ երկն: Յաւարտել Տեսութեանն կը փափաքիմ ընդօրինակել զՄիխայէլ Աստրի ձեռագրին, - զի անկարելի եղաւ ինձ ստանալ զտպագիրն Երուսաղեմի, - եւ այնուհետեւ կը դարձնեմ առ Ձեզ զպատուական ձեռագիրդ: Վսեմութիւնդ կը խնդրեմ ապահով ըլլայ. Ձեռագիրն ամենայն խնամով եւ զգուշութեամբ կը պահուի ի սենեկիս. եւ մեծապէս շնորհակալ եմ եթէ բարեհաճիք թողուլ որ պարապով աւարտեմ զիմ ընդօրինակութիւնն:

Բարի ճանապարհ կը մաղթեմ Վսեմութեանդ, եւ ողջամբ դարձ ի Պետրբուրգ: Եթէ յերթին կամ ի դարձին ի Ստոքհոլմ հանդիպիք, մեծ ուրախութիւն կը պատճառէք կնոջս եւ ինձ:

Կիմս կ'ողջունէ մեծարանք զՎսեմութիւնդ. նոյնպէս եւ ես, որ եմ եւ մնամ միշտ պատրաստ ի Ձեր ծառայութիւն:

Յ.Գ. Ինչպէս ըսի ես կը փափաքիմ նախ աւարտել զՏեսութիւնն, եւ ապա դառնալ ի ձեռագիրն: Իսկ եթէ Վսեմութեանդ կամքն այն է, որ երկու-երեք ամսէն յլեմ առ Ձեզ զձեռագիրն, մէկտի կը դնեմ զՏեսութիւնն, եւ կը խոստանամ մինչեւ ի վերջ առաջիկայ սեպտեմբերի աւարտել զընդօրինակութիւն Միխայէլի: Հաճեցէք յայտնել զՁեր կամքն, եւ ես ամենայնիւ կը հպատակիմ Ձեր հրամանին:

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Մեծարգոյ եւ Սիրելի Բարեկամ

Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց,

21 յուլիս 1891

Ընկալալ զԶեր յունիս 30/ յուլիս 12 թուականաւ ամսակն նոյնպէս եւ զՆալբանդեանցի աշխարհաբար թարգմանութիւն Փարպեցոյ թղթոյն, որու համար շնորհակալ եմ յոյժ: Իսկ զԽալաթեանի Ղազար Փարպեցին ունիմ:

Անչափ շնորհակալ եմ Վսեմութեանդ, որ կը հաճիք այլ եւս ժամանակ թողուլ առ իս զձեռագիրն Աբրահամ Երիցոյ: Տեսութիւնս կը յառաջանայ, պիտի ցուցանեմ, թէ ամենայն հաւաստեալ Կորինէ է թարգմանիչ Ազաթանգեղի, Բիզանդայ եւ Մակաբայեցոց, եւ թէ երեքեան մատենադ թարգմանեալք են յասորոյն: Ի Վսեմութենէդ խնդրած մատենաներէս առ այժմ միայն P. Smith Կ Thesaurus Syriacus կարեւոր էր ինձ. զի թէպէտ եւ Արքունի Մատենադարանն ունի զայն, այլ երթեւեկութեանց համար բաւական ժամանակ կը կորուսանեմ:

ԶՄուաշին Տպագրութիւն (Երուսաղեմի) Միխայելի Ասորոյ փնտոնցի անցեալ տարի ի Կ. Պօլիս, բայց չգտի. յանձնեցի գրավաճառաց, բայց ցայսօր չընկալայ: Եթէ Վսեմութեանդ յաջողի հայթայթել ինձ օրինակ մի, մեծապէս շնորհակալ կ'ըլլամ:

Փարպեցոյ Պատմութեան եւ Թղթոյն մասին, ինչպէս արդէն գրեցի Ձեզ, բազում կարեւոր ուղղութիւններ գործած եմ. եթէ ժամանակ ունենայի, կը յղէի Ձեզ զիմ բոլոր ուղղութիւնս, ինչպէս ըրի Լաստիվերտեցոյ Պատմութեան համար: Արարատ ամսագրի տարւոյս մարտի թուէն (երեսք 147-154) տեղեկացայ, թէ յէջմիածին կայ 2463 թուահամարով ձեռագիր մի, յորում բաց ի յԱզաթանգեղոսէ, ի Կորինէ եւ ի Խորենացոյ կայ նաեւ Պատմութիւն Փարպեցոյ եւ Թուղթն նորա առ Վահան Մամիկոնեան: Կարելի՞ է արդեօք, որ Վսեմութիւնդ փոխ ընդունի զայս ձեռագիր, եւ ի Վսեմութենէդ՝ ես: Եթէ չէ կարելի, կը խնդրեմ որ բարեհաճիք ընդօրինակել տալ հմուտ եւ ուշադիր մի անձի զՓարպեցոյ Պատմութիւնն եւ Թուղթն: Ահաւասիկ թէ ինչպէս կը փափագիմ որ ընդօրինակուին. էջ առ էջ (այսինքն սինակ առ սինակ, եթէ երկիջան է ձեռագիրն), երես առ երես, եւ տող առ տող. այսու օրինակաւ՝ եթէ թերի բառք կամ թերթերու յետեւաւաւորութիւն կայ ի ձեռագրին, անմիջապէս կը յայտնուի որքանութիւնն եւ որպիսութիւնն: Կը փափագիմ նաեւ, որ ընդօրինակուին ամենայն Յիշատակարանք ձեռագրին եւ ի լուսանցս նշանակեալ ամենայն ծանօթութիւնք:

Մատուցանելով Վսեմութեանդ զհաւաստիս իմ խորին մեծարանաց, մնամ ամենայն շնորհակալեօք Զեր պատրաստական

Ն. Ն. Բիզանդացի

Կինս կ'ողջունէ զՎսեմութիւնդ ամենայն յարգութեամբ:

**Յոյժ Ազնի եւ Սիրելի Բարեկամ
Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց**

8 նոյեմբեր 1891

Ընկալալ զհամառօտդ 18/30 հոկտեմբերի թուականաւ, եւ շատ ուրախացայ, լսելով, որ

ողջամբ դարձեր էք ի մայրաքաղաքդ ի Ջեր երկամսեայ ուղեւորութենէն: Ողջ եմ եւ ես շնորհիւ Տեառն, եւ անընդհատ կ'աշխատիմ յիմ ընդարձակ գործն, որոյ վերնագիր ընտրեցի զհետեւեալդ.

Կորին Վարդապետ եւ թարգմանութիւնք իւր

Ագաթանգեղոս, Փ. Բիւզանդ, Մակաբայեցիք, եւ Եթաղի Աղեքսանդրացոյ Յատաշաբանք եւ զլուխք Գործոց Առաքելոց, Թղթոցն Կաթողիկեայց եւ Պաւլոսի Չորեքտասան Թղթոց.

Եթէ Վսեմութիւնդ գոհ եղաւ Բ Պրակէ Բնմասիրի, յորում ցուցի թէ ոչք են թարգմանութիւնք Մ. Խորենացոյ, կը յուսամ որ առաւելովքն գոհ պիտի ըլլայ նաեւ ի սմին աշխատութենէս, որ շատ աւելի ճոխ եւ մանրամասն է, քան զյօդուածն Մ. Խորենացի եւ թարգմանութիւնք իւր: Հարկւրաւոր մանր մամանութիւնք ոճոյ Կորեան Պատմութեանն Մաշտոցի ընդ Ագաթանգեղոսի այլ եւս տարակոյս պիտի չթողուն ոչ միայն Պատմագրութեանդ թարգմանութիւն լինելոյն, այլ եւ թարգմանչին անձին վերայ: Բազմապատիկ են մամանութիւնքն Կորեան Պատմութեանն նաեւ ընդ Բիւզանդայ, ընդ Մակաբայեցիս եւ ընդ Եթաղէ: Իսկ մամանութիւնք Ագաթանգեղոսի, Բիւզանդայ, Մակաբայեցոց եւ Եթաղէ ընդ միմեանս՝ անթիւ են եւ անհամար:

ՅԵՐԿՐՈՐԴ մասին երկասիրութեանս կը խոսիմ, թէ մինչեւ ցարդ որչափ այլեայլ կարծիք յայտնուած են զԱգաթանգեղոսէ եւ զԲիւզանդայ, մասնատրապէս քննելով զկարծիս Գաթըրճեանի՝ զոր հրատարակեց Հանդէս Ամսօրեայ, եւ սուղ ինչ քննելով նաեւ զԱգաթանգեղոսն Սարգիսեան Հ. Բարսղի, զոր բոլորովին աւելորդ է մանրակրկիտ քննութեան առնուլ:

Վսեմութիւնդ գիտէ, թէ ինչպէս առ անչափ սէր եւ յարգութիւն զոր ունիմ առ Ձեզ՝ յանձն առի պարապիլ Սարգիսեանի գործով եւ յղեցի զիմ Դատաստանն առ Յանձնաժողով Իզմիրեան մրցանակին: Գրեցի ի Դատաստանիս, թէ Ագաթանգեղոսն արժանի չէ մրցանակի, այլ ի քաջալերութիւն հեղինակին կրնայ տրուիլ 250 փրանկ: Խնդրեցի միանգամայն, որ հրատարակեն զիմ Դատաստանն, ստորագրութեամբս հանդերձ: Յանձնաժողովն որ մինչեւ ցարդ կը շատանայր մի եւեթ դատաւորի կարծեօք, յանձներ է զքննութիւն Ագաթանգեղոսի երկրորդ քննըջի, որով կը յայտնուի, թէ իմ ձեռնհասութեանս վերայ անվստահ է. եթէ գիտնայի զայդ՝ բացէ ի բաց կը հրաժարէի ի դատաւորութենէս: Ոչ Սարգիսեան ընդունեցաւ զիւր 250 փրանկն, ոչ իմ Դատաստանս հրատարակեցաւ, ոչ մի խօսք կամ գիր շնորհակալութեան ուղղուեցաւ առ իս, եւ վերջնական որոշումն Ագաթանգեղոսի մասին թողուեր է 1892ի: Խնդրեմ ըսէք ինձ Վսեմական Տէր, թէ իրաւունք ունի՞մ վշտանալոյ թէ ոչ: Այս առթիւ կը կրկնեմ յայտնել Ձեզ զիմ ցաւ՝ Իզմիրեան մրցանակի յանձնուելուն ի Պատրիարքարանն Կ. Պօլսի: Մրցանակն արդարութեամբ եւ անաչառութեամբ չի բաշխուեր, այլ կողմնակցութեամբ. Վսեմութիւնդ ըսաւ թէ Գալուստ Ծիրմագանեան արժանի չէր 600 ոտրլի ընդունելուն. ես ալ կը յաւելում (առանց ճանաչելոյ զԱրշակ Տէր Միքայելեան եւ առանց տեսած լինելոյ զիւր գործն Հայաստանեայց Եկեղեցի եւ Բիւզանդական ժողովոց պարագայք), որ 30 օսմանեան ոսկի կողմնասիրութեամբ տրուած է իրեն այս տարի. ուսանող մի կարող չէ այսպիսի բարձր միջոց վերայ արժանաւոր հմտութեամբ ճառել՝ գերմանական մի քաղաքի անկիւնէն:

Վսեմութիւնդ յաջողեցա՞ւ արդեօք ստանալ օրինակ մի Միխայիլ Ասորոյ առաջին տպագրութենէն: Երբ համեմատեմ զայս եւս, ձեռագրին բաղդատութիւնն պիտի աւարտուի եւ ես պիտի յղեմ զայն առ Ձեզ, կրկին եւ կրկին շնորհակալութիւն յայտնելով, որ կը բարեհաճիք թողուլ զայն առ իս այսչափ ժամանակ:

Ի պատրուակէ մամակիդ տեղեկացայ որ յազմուականութեան աստիճան բարձրացեր է Վսեմութիւնդ: Յամենայն սրտէ կը խնդակցիմ, եւ կը փափագիմ գիտել զՁեր պատուանուն: Կը մաղթեմ որ ամենայն երկրաւոր պարգեւք եւ մեծութիւնք անպակաս ըլլան Ձեր անձէն:

Կիսն խորին մեծարանօք կ'ողջունէ զՁեզ. ընդ միմ եւ ես մատուցանելով զիմ յարգանքներս, մնամ միշտ պատրաստ ի Ձեր ծառայութիւն:

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Յոյժ Ազնիւ եւ Սիրելի Բարեկամ

Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց

1 յունուար 1892

Նոր տարւոյս առաջին օրուան մէջ իմ առաջին մտածութիւնս Ձեզ համար է: Ի սրտէ կը մաղթեմ որ ամենայն բարեօք լի տարի մի ըլլայ Ձեզ, Ձեր ամենայն ձեռնարկութեանց, Աստուած լիով յաջողութիւն պարգեւէ եւ զՁեր ամենայն իղձս արդիւնաւորէ Ձեր բաղձանաց համեմատ:

Ծատ ցաւեցայ որ հիւանդացեր էք, անշուշտ influenza ըստած հիւանդութեամբ՝ որ մաւ բաղաքիս մէջ կը ճարակի տասնութիւն օրէ ի վեր: Կը յուսամ թէ ապաքինած էք այժմ, եւ եռանդագին կը մաղթեմ, որ վայելէք միշտ կատարեալ ողջութիւն՝ առաջին ամենայն երկրաւոր բարեաց:

Ծնորհակալ եմ Ձեր պատուական մամակին համար՝ զոր ընկալայ ի 23 դեկտեմբերի: Կը տեսնեմ որ զՁեզ եւս յաճախ վշտացուցած է մերայնոց «քաղաքակրթական ձեւերու» անգիտութիւնն: Յայսմ մասին մշտնաւոր եմ Կ.Պօլսեցիք, որոց հետ զլիաւորապէս յարաբերութիւն ունեցած եմ ցարդ. շատերու գրած եմ թուղթ կամ ցաւակցութեան կամ խնդակցութեան, կամ ընծայատրութեան, երբեք պատասխան ընդունած չեմ: Տասնութիւն ամիս յառաջ թուղթ գրեցի առ Գարեգին եպիսկոպոս Սրուանձտեանց, Թորոս Աղբարի այլեւայլ մասերուն յատուկ տեղեկութիւն խնդրելով. արժանի չեղայ պատասխանոյ:

Նկատմամբ իմ «Կորին Վարդապետ եւ Թարգմանութիւնք իւր» երկասիրութեանս, իմ փափագս է կամ զձեռագիր գործս վաճառել 1000 փրանկի, կամ տպագրութեան համար ստորագրութիւն բանալ 25 փրանկի: Բազում աշխատութիւն ունիմ սոյն երկասիրութեանս մէջ, բազում մոր (եւ կը յուսամ ուղիղ) տեսութիւններ: Այժմու մերազգի եւ օտարազգի քննադատներն՝ կարծէք թէ միաբանած եմ զայն ամենայն զոր չեն կրնար դիրաւ հասկանալ՝ սուտ հռչակելոյ, Խորենացոյ Պատմութիւնն հիստուած մ'է ստութեանց. Ազաթանգեղոսի գործն սուտ է, եւ հայ վարդապետ մ'է հեղինակն, մոյնպէս Փ. Բիւզանդ: Եթէ միայն աշխարհական մարդիկ այսօրինակ ամբաստանութեամբք աղարտել ջանային զաշա-

կերտու Սահակայ եւ Մեսրոպայ, (որոց մէջ եւ չեմ ճանաչեր եւ ոչ մի խարդախ անձն՝ որ ինքնահնար կարկատուն զրոյցներ ուզած ըլլայ հաւատացնել վերջնոցս իբր հաւատի պատմութիւն), վնասն մեծ չէր ըլլար: Բայց ի՞նչ ըսեմ Մխիթարեանց. եթէ սուտ եմ մեր հինգերորդ դարու սրբակրօն մախնիքն, ապա ուրեմն ինչո՞ւ կը խորշին ի Ռըմանէ՝ որ սուտ կը գտնէ զԱստուածաշունչ զիրս:

Կիմս կը մատուցանէ Վսեմութեանդ զիր ջերմ բարեմաղթութիւնս առաջիկայ տարույ համար: Ընդ միին եւ ես ողջունելով մեծարանօք զՎսեմական Տէրդ, մնամ միշտ պատ-րաստ ի Ձեր ծառայութիւն:

Նորայր Ն. Բիզանդացի

**Յոյժ Ազնիւ եւ Սիրելի Բարեկամ
Վսեմական Տեր Կ. Եզեանց**

15 մարտ 1892

Ընկալայ զՁեր թուղթն փետրուար 15/27 թուականաւ: Կը յուսամ որ այժմ ապաքինած էք, եւ կը մաղթեմ սրտագին որ միշտ քաջատողջ ըլլաք:

Ծնորհակալ եմ Վսեմութեանդ՝ որ կը փափագիք հրատարակեալ տեսնել զիմ գործն «Կորին Վարդապետ եւ Թարգմանութիւնք իւր»: Եթէ գտնուի բարերար ոմն որ հաճի իւր ծախսք տպագրել տալ զայն, բայց եւ պարտաւորիմ 2-300 օրինակ մնա թողուլ, եւ քանի՞ օրինակ պիտի յաջողիմ վաճառել, եւ յետ 20-25% գրավաճառաց զեղչելոյ, քանի՞ փող պիտի շահիմ: Ամենայն աշխատաւոր զիր աշխատանաց վարձքն ընդունել կը բաղձայ. եւ ինչո՞ւ անվարձ աշխատեմ, որ չունիմ ոչ եկամուտ, ոչ ամսական թոշակ, մանաւանդ որ մոր երկասիրութեանս մէջ զայլոց անբաւ սխալ կարծիս եւ տեսութիւնս ուղղած եմ, եւ դժուարակնձիռն խնդիր մի պարզած լուսաւորած:

Ի Վսեմութեանդ փոխ ընդունած եմ զՄ. Կաղանկատուացի (տպ. Էմին) եւ զՄխ. Այրիվանցի (տպ. Պատկանեան): Զյետինս դարձուցի Ձեզ այսօր յանձնարարեալ, ամենայն շնորհակալութեամբ: Կը խնդրեմ որ հաճիք ծանուցանել թէ ընդունեցաք: Բաւական ժամանակ կայ որ յղած եմ Ձեզ յանձնարարեալ իտալերէն տետրակ մի. կը յուսամ որ ընդունած էք եւ զայն:

Այլ մատենաք գորս ընդունած եմ ի Ձեզ՝ եւ հետեւեալքդ. Եղիշէ (տպ. Թէոդոսիայ).- Խորէն Վ. Ստեփանէի աշխարհաբար Խորենացին, եւ Տ. Գ. Խալաթեանի Բնագատութիւնն.- Ղ. Փարպեցւոյ Թուղթն, աշխարհաբար, զոր ինքնական յղեցիք: Կը խնդրեմ ըսէք թէ զորս յայս չորս մատենից պարտեմ դարձընել: Իսկ զձեռագիրն Աբրահամ Երիցու անվրէպ պիտի դարձընեմ առ Ձեզ յառաջիկայ յունիս ամսեան: Վսեմութիւնդ կը փափագի որ յանձնեմ զայն առ Վսեմ. Զինովեւ, Ռուսաց պաշտոնեայ ի քաղաքիս. լսած եմ թէ նշանաւոր արեւելագէտ մի է. եթէ կը հաճիք ի յունիս ամսեան քանի մի տող գրել առ Տ. Զինովիեւ եւ յղել ինձ պատիւ կը համարիմ ներկայանալ Ձեր գրով. կը յուսամ Ձեր շնորհիւ օգտուիլ յիւր գիտութեան: Յետ այնորիկ պիտի պարապիմ Մ. Կաղանկատուացւոյ Պատմութեամբ որպէս զի ըստ կարի փութով դարձընեմ Ձեզ եւ զայն:

2009

ԳՈՀԱՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Ա 85

Մաղթելով Վսեմութեանդ քաջողջութիւն, մնամ ամենայն շնորհակալութեամբ եւ մեծարանօք

Ն. Ն. Բիւզանդացի

Կիմս կը մատուցանէ Ձեզ զիր յարգանաց ողջոյնն:

Յոյժ Ազնիւ Բարեկամ

Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց,

1 յուլիս 1892

Կը խնդրեմ որ բարեհաճիք երկտողի ծանուցանել ինձ թէ ի Պետրբուրգ կը գտնուիք այժմ: Նոյն օրին որ ընդունեմ զՁեր թուղթն, կը յանձնեմ զձեռագիրն Աբրահամ Երիցու առ Վսեմ. Զինովիեւ, որպէս զի հասուցանէ զայն ի ձեռն Ձեր:

Խորին շնորհակալութեամբք եւ մեծարանօք, մնամ խոնարհաբար

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

Յոյժ Ազնիւ Բարեկամ

Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց

5 յուլիս 1892

Այս առաւօտ ընկալայ զՁեր պատուական թուղթն ի Wildbadgasteinէ գրեալ յ'2 ամսոյս, եւ շատ ցաւեցայ որ տակաւին չէք ապաքինած ի ծանր հիւանդութենէդ: Լի սրտով կը մաղթեմ որ ընդ հուսկ կազդուրիք եւ գտնեք կատարեալ առողջութիւն, յուրախութիւն Ձեր բազում բարեկամաց, եւ մասնատրապէս նուաստիս:

Հինգ օր յառաջ թղթիկ մի գրեցի առ Վսեմութիւնդ ի Պետրբուրգ, փափագելով գիտել թէ ի Պետրբուրգ էք, որպէս զի յանձնեմ զձեռագիրն Վսեմ. Զինովիեւի, եւ Դուք ապահովապէս ընդունեք զայն: Եւ որովհետեւ կը գրէք այժմ թէ ամսոյս 10/22ին միտք ունիք դառնալ ի Պետրբուրգ, լաւագոյն կ'երեւի ինձ աւանդել զձեռագիրն առ Վսեմ. Զինովիեւ յ'18 ամսոյս, որ կրնայ ժամանել ի Պետրբուրգ ի 23 կամ ի 24: Եթէ յանկարծ արգելուիք ի Պետրբուրգ գտնուելէ 22ին, անշուշտ կը գրէք ի Պետրբուրգ առ որ անկ է՝ որպէս զի խնամով պահէ զանգին ձեռագիրն մինչեւ ի դարձ Ձեր:

Այս առթիւ եւս կը կրկնեմ Վսեմութեանդ զհաւաստիս զիմ ջերմ երախտագիտութեան՝ փոխարէն այն ամէն բարութեանց զորս գտի ի Ձէնջ եւ կը յուսամ գտնել նաեւ յապագային, եւ մնամ սիրով եւ խոնարհաբար

Ն. Ն. Բիւզանդացի

Կիմս կը մատուցանէ Վսեմութեանդ զիր մեծարանաց ողջոյնս եւ սրտագին մաղթանս վասն քաջողջութեանդ:

Յոյժ Ազնի Բարեկամ**Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց**

23 յուլիս 1892

Երեկ ներկայացայ Վսեմ. Տ. Զիովիեի՝ հանդերձ ձեռագրով Աբրահամ Երիցու, որպէս զի յառաջ քան զփակելս տեսնէ հեղ մի զձեռագիրն, եւ ժամադիր եղանք այսօրուան համար: Այսօր կրկին զնացի յիւր բնակարանն, բայց Վսեմ. Պաշտօնեայն չկարաց ընդունել զիս, եւ ըսել տուաւ ինձ որ կրնայի իւր սպասատրին յանձնել զձեռագիրն. հետեալքար խնդրեցի ի սպասատրէն որ Տ. Զիովիեի մատուցանէ զձեռագիրն, զոր փակ փայտեայ արկղիկի մէջ զետեղած էի եւ մոմլաթով պատած ու կարած շուրջանակի: Ըսի երէկ Տ. Զիովիեի որ Վսեմութիւնդ 300 ոտքի յապահովել տուած էր զձեռագիրն, եւ խնդրեցի որ նոյնպէս յապահովել տայ, եւ զծախսն ծանուցանէ ինձ՝ որպէս զի հատուցանեմ: Կը խնդրեմ ի Վսեմութեանդ որ յանդորրութիւն սրտիս բարեհաճիք իսկոյն տեղեկութիւն տալ ինձ երբ հասնի ձեռագիրն ողջ անարատ ի ձեռոյ, ինչպէս կը յուսամ: Յղեցի Ձեզ յանձնարարեալ ամսովք յառաջ զՄիսիթար Այրիվանցի, զոր ընդունած էք անշուշտ, քիչ ժամանակէն կը յղեմ մաւել զՄ. Կաղանկատուացի:

Պարտ անձին կը համարիմ դարձեալ յայտնել Վսեմութեանդ զիմ խորին շնորհակալիս, որ այդպիսի պատուական եւ ընտիր ձեռագիր մի հաճեցաք վատահեալ յիս, եւ թողիք առ իս աւելի քան զերկու տարի: Շատ մեծ շնորհ ըրիք, եւ երախտագէտ եմ Ձեզ: Համարձակեցայ կապար գրչաւ նշանակել ի ստորոտ իւրաքանչիւր երեսի զթղթահամարսն, եւ յատկապէս կը խնդրեմ ի Ձեզ հաստատել տալ ճարտար գրակազմի զբայքայեալ թողթսն, որ վախեմ կրնան ինձալ ի ձեռագրէն:

Գիտէք որ Վիեննայի Միսիթարեանք ձեռնարկած են հրատարակել զՄայր Յուցակ հայ գրչագրաց: Կը ներէ՞ Վսեմութիւնդ որ հաղորդեմ նոցա զնկարագիր ձեռագրիդ:

Կը յուսամ որ մամական կը գտնէ զՁեզ ի Պետրբուրգ, եւ լի սրտով կը մաղթեմ, որ վայելէք կատարեալ առողջութիւն:

Խորին մեծարանօք մնամ Վսեմութեանդ
անձնանուէր

Ն.Ն. Բիզանդացի

Կիմս կ'ողջունէ զՁեզ յարգանօք: Գրեցի առ Վսեմութիւնդ ի 5 ամսոյ եւ թուղթ մի ի Badgastein:

Յոյժ Ազնի եւ Սիրելի Բարեկամ**Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց**

18 հոկտեմբեր 1892

Ընկալայ զՁեր թուղթն սեպտեմբեր 3ի (հ.տ.) թուականաւ, եւ շատ ուրախ եղայ, լսելով որ անվնաս հասեր է ի ձեռոյ Աբրահամ Երիցու ձեռագիրն:

Կը փափագիք գիտել թէ իմ Կորին Վարդապետ եւ Թարգմանութիւնք իւր երկասիրու-

թիւնս ասարտա՞ծ է թէ ոչ: Այս ամառ՝ հանգստեան եւ շրջագայութեան պէտք զգացի անելի քան ուրիշ տարիներ. վասն որոյ ընդհատեցի զիմ աշխատութիւնն, մանաւանդ որ խնդրուեցաւ յիմէն Mémoire մի գրել թէ որչափ կարեւոր հարկ կայ Հայերէն բնագրաց քննադատական հրատարակութեան: Այս Mémoire ասարտած է, եւ քանի մի օրէն պիտի յղեմ զայն ի Հռոմ առ Accademia dei Lincei. պիտի հրատարակի գաղղիներէն լեզուա ի Պրակա նոյն Ակադեմիոյ: Յետ այնորիկ պիտի դառնամ ի Կորին, զոր կը բաղձամ ասարտել այս ձմեռ:

Յուլիս 23 ի թղթովս հարցուցի Վսեմութենէդ թէ ընդունա՞ծ էք արդեօք զՄխիթար Այրիվանցի՝ զոր դարձուցի Ձեզ. եւ թէ կը գերէ՞ք որ հաղորդեմ Վիեննայի Մխիթարեանց զնկարագիր Աբրահամ Երիցոյ ձեռագրին, (հարկաւ առանց ծանուցանելոյ որ ձեռագիրը յղեցաւ առ իս ի Պետրբուրգէ ի Ստոքհոլմ): Հաճեցէք, կ'աղաչեմ, կրկին հարցմանցս պատասխանի շնորհել:

Մաղթելով Վսեմական Տեսոնդ քաջողջութիւն, մնամ ամենայն յարգանք
անձնանուէր

Ն. Ն. Բիւզանդացի

Կիմս կը մատուցանէ Վսեմութեանդ զիր մեծարանաց ողջոյնս:

**Յոյժ Ազնիւ եւ Սիրելի Բարեկամ
Վսեմական Տէր Կ. Եզեանց**

1 յունուար 1893

Առաջին թուղթն զոր կը գրեմ յառաջին ատուր նոր տարույս՝ Ձեր Վսեմութեան համար է: Ծառ ցաւեցայ ընդ մահ մօրաքեաղ՝ զոր ծանուցիք ինձ Ձեր նոյեմբերի 22ի (հ.տ.) նամակաւ. ի սրտէ կը տրտմակցիմ Ձեզ, եւ կը փափագիմ ու կը մաղթեմ որ նոր տարիս ամենայնիւ երջանիկ եւ բարեկից ըլլայ զՁեզ համար, եւ ես ընդ երկար ժամանակ բախտ ունենամ վայելելոյ զՁեր անգին բարեկամութիւնն:

Ի գաղղիական եւ ի գերմանական լրագրաց իմացայ զմահ Տ. Խորէնի, դեղակուր անձնասպանութեամբ (ըստ Berliner Tagesblatt-ի): «Վստահելի անձն չէր», կը գրէք. պատմեմ Ձեզ այդու նկատմամբ զհետեւեալը: 1881ին, մինչդեռ ի Կ. Պօլիս էի, ըսաւ ինձ Տ. Գէորգ Ասլանեան, թէ իւր հօր, Տ. Մանուկ Ասլանեանի քով՝ կը գտնուէր հայերէն ձեռագիր մի. Տ. Խորէն կը տեսնէ զայն, եւ կը խնդրէ յանձնոր՝ որպէս զի ուսումնասիրէ. կը հաճի Տ. Մանուկ Ասլանեան, եւ կու տայ զձեռագիրն: Բաւական ժամանակ անցնելէ ետքը՝ Տ. Ասլանեան յետս կը պահանջէ զձեռագիրն. Տ. Խորէն կը պատասխանէ թէ ձեռագիրն աներեւոյթ եղած էր յիր տանէն: Հարցուցի ցԱսլանեան Գէորգ, թէ ինչ էր ձեռագրին բովանդակութիւնն. ըսաւ՝ թէ այսչափ միայն կը յիշէր որ պատուական ձեռագիր մի էր, եւ միւթն էր Ռուբինեան թագաւորաց Պատմութեան: Հաւանական կը թուի ինձ՝ որ Տ. Մանուկ Ասլանեանի այս ձեռագիրս այնչափ յարգի եւ կարեւոր էր որչափ ձեռագիրն Անսիգք Անտիոքայ եւ Սմբատայ Գումդուստապի Օրինագիրքն, նոյնպէս ստացուած նոյն անձին, զոր ապա ընծայեց զայն Վենետիկոյ Մխիթարեանց մատենադարանին, ո՛ր զիտէ թէ ընչաքաղց

Տ. Խորենն վաճառած չէ զայն օտարի բարձր գնով: Ձեռագիր մի ասղան պէս չկարէ անյայտանալ:

Յիշատակարանն տպագրուել է ի Հոովմ: Որ օր ընդունիմ՝ պիտի յղեմ Ձեզ օրինակ մի, եւ կը փափագիմ լսել զդատաստան Վսեմութեանդ:

Կը փափագիմ զնել զամենայն գաղղիական թարգմանութիւնն Հայ մատենագրաց՝ զորս հրատարակած է Բրոսէ, ինչպէս նաեւ զՎրաց Պատմութիւնն՝ յորում կը գտնուի թարգմանութիւն հայագիր Վրաց Պատմութեան զոր հրատարակած են Մխիթարեանք: Կը խնդրեմ ի Վսեմութեանդ ցոյց տալ ինձ Պետրբուրգի գրավաճառ մի՝ որ կարող ըլլայ հայթայթել ինձ: Նոյնպէս զայն գործ Ն. Մատի (ռուսերէն) յորում հրատարակեալ է բաղդատութիւն Ս. Խորենացոյ Պատմութեան ընդ Սանահնեան գրչագրին:

Կրկնելով զիմ ջերմ բարեմաղթութիւնն շնորհաւոր նոր տարւոյ, կը մատուցանեմ միանգամայն Վսեմութեանդ զհաւաստիս իմ խորին մեծարանց:

Կինս կ'ողջունէ յարգանօք զՎսեմութիւնդ եւ կը մաղթէ նոյնպէս քաջողջութիւն եւ բարօրութիւն:

Նորայր Ն. Բիւզանդացի

*Նրապարակության պատրաստեց
Գոհար Ղազարյանը*